

ve daha sonraki müellifler için önemli bir kaynak olma vasfını kazanan Dâni'nin bu eserinde kıraat ihtilâflarıyla ilgili rivayetler Taberî'nin tefsir konusunda yaptığı gibi geniş şekilde bir araya getirilmiş ve bu ihtilâflar genelde sağlam ve **muttasıl*** senedlerle kıraat imamlarına kadar ulaştırılmıştır. Mukaddimede de belirtildiği üzere (*Câmi' u'l-beyân*, s. 4), kıraat imamlarının okuyuşlarıyla ilgili olarak çeşitli kaynaklarda mevcut bilgiler ve **semâ*** yoluyla gelen rivayetlerle yetinilmeyerek onların kıraatlerini tâlevet yoluyla rivayet eden ve aynı zamanda bunları uygulayan kurrânın rivayetleri esas alınmış ve kıraatın râvisi olarak yedi imamın her biri için bu vasıftaki kişiler seçilmiştir. İbnü'l-Cezerî ve Kâtib Çelebi eserde meşhur yedi imama dayanan 500'den fazla rivayet ve tarikin bulunduğunu zikretmekte ise de (*en-Neşr*, I, 61; *Keşfü'z-zunûn*, I, 538) bunların sürekliliği göz önünde bulundurulmuş ve dikkate alınanlar değil yer yer ve çok seyrek olarak zikredilen rivayet ve tarikler olduğu anlaşılmaktadır. Zira bizzat Dâni mukaddimesinde bu eserde kırk rivayetle 160 tarikin bir araya getirildiğini belirtmektedir (*Câmi' u'l-beyân*, s. 7).

Münkati* bazı senedlerin de yer aldığı eserde (bk. *a.e.*, Giriş [Atik], s. 69; *a.e.*, s. 107) rivayet zincirinde mevcut zayıf râvilere dikkat çekilmiş, yanlışlara işaret edilmiş ve delilleri ortaya konulmuştur (meselâ bk. *a.e.*, s. 443, 496, 515, 528, 534, 535-536, 622). Bu arada yer yer doğru veya yanlış olduğu belirtilmeden farklı okuyuşlar arasında tercihler yapılmıştır (meselâ bk. *a.e.*, s. 514).

Eserde Dâvud b. Ebû Tayyibe'nin (ö. 223/838) *Kitâbü'l-Vağf ve'l-ibtidâ*¹, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü'l-Me'ânî* ve yirmi beş imamın kıraatini ihtivâ eden *Kitâbü'l-Kırâ'ât*², İbn Sa'dân'ın (ö. 231/845) *Kitâbü'l-Vağf ve'l-ibtidâ*³, *el-Câmi'* ve *el-Mücerred*⁴, Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) *Kitâbü'l-Kırâ'ât*⁵, Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Ömer'in (ö. 349/960) *el-Faşl* ve *el-Beyân*⁶ gibi zamanımıza ulaşmayan pek çok kaynaktan faydalanılmış ve iktibaslar yapılmış olması esere ayrı bir önem kazandırmıştır (bk. *Câmi' u'l-beyân*, s. 200, 224, 356, 444, 537, 548, 549, 592). Dâni bu eserlerde mevcut bilgi ve rivayetleri bize aktarmakla kalmamış, zaman zaman onları tenkit etmiş, tercihlerde bulunmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin "bir benzeri telif edilmemiştir" dediği (*en-Neşr*, I, 61) ve Arap şiirinden

bazı örneklerin şahid olarak kullanıldığı eserde (meselâ bk. *Câmi' u'l-beyân*, s. 55, 662), kıraat ihtilâflarının tesbitine esas olmak üzere, kıraat imamlarından gelen rivayetlerle bu konuda telif edilmiş kitaplar ve Hz. Osman'ın muhtelif şehirlere gönderdiği mushaflar yanında zaman zaman İbn İsâ el-Kûfî (ö. 130/747), Muhammed b. Seb'un (ö. 212/827) ve Yahyâ b. Muhammed el-Uleymî (ö. 243/857) gibi bazı âlimlerin özel mushaflarından da faydalanılmış olması onun orijinalliğini daha da arttırmıştır (meselâ bk. *a.e.*, s. 623).

Geniş muhtevası sebebiyle daha çok bir müracaat kitabı vasfını taşıyan eser üzerinde M. Kemal Atik Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir doktora çalışması yapmıştır. Atik Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 62) mevcut en eski yazma nüshayı esas alıp bu nüshadan istinsah edilmiş olan Kahire (Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye, I, 94) ve Bankipür (Patna, I, 13, 110) nüshalarından da faydalanarak eserin edisyon kritiğini yapmış, buna Dâni'nin hayatı ve eserine dair 88 sayfalık bir de mukaddime eklemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dâni, *Câmi' u'l-beyân* (doktora tezi, 1982, haz. M. Kemal Atik, EAÜF Ktp., Giriş, s. 69, tür.yer.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 61; *Keşfü'z-zunûn*, I, 538; Brockelmann, *GAL*, I, 517; *Suppl.*, I, 719.

M. KEMAL ATİK

CÂMÎ'U' - BEYÂN fi TEFİRİ'İ - KUR'ÂN

(جامع البيان في تفسير القرآن)

Muñüddin el-İcî'nin
(ö. 905/1500)

Kur'an tefsiri

(bk. İCİ, Muñüddin).

CÂMÎ'U' - BEYÂN an TE'VİLİ ÂYÎ'İ - KUR'ÂN

(جامع البيان عن تأويل آي القرآن)

İbn Cerîr et-Taberî'nin
(ö. 310/923)

Kur'an-ı Kerim tefsiri.

Zengin tefsir malzemesini bir araya toplayan eser, gerek daha sonraki tefsir çalışmaları gerekse ilmî ve tarihî tetkikler için çok değerli bir kaynak niteliğinde olup *Câmi' u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* ve *Tefsiru İbn Cerîr*, *Tefsirü't-Taberî* adlarıyla da bilinmektedir.

Talebelerinden Ebû Bekir Ahmed b. Kâmil, Taberî'nin bu tefsirini kendileri-

ne 270 (883) yılında yazdığını söylediğine göre (Yâkût, XVIII, 62) eserin bu tarihten önce telif edildiği anlaşılmaktadır. Ebû Bekir b. Bâlûye, onun bu eserini talebelerine 283-290 (896-903) yılları arasında yazdığını söylemekte ise de (Hatîb, II, 164; Yâkût, XVIII, 42) bunun ayrı bir talebe topluluğu olduğu tahmin edilmektedir. Taberî, tefsirine yazdığı uzunca mukaddimede Kur'an-ı Kerim'in diğer sözlere olan üstünlüğü, Kur'an'ın Arap diliyle nâzil olduğu, Kur'an'ın tefsiri ve te'vili, yedi harf (*el-ahrufü's-seb'â**), Kur'an'ın re'y* ile tefsiri, Kur'an'ı tefsir eden sahâbiler, Kur'an'ın tefsir edilmesini hoş görenler ve görmeyenler, Kur'an ve sûrelerin isimleri, sûre ve âyetin mânaları gibi konuları işlemekte, özellikle Kur'an-ı Kerim'in indirildiği dil üzerinde durarak Kur'an'da Arapça'dan başka kelimeler bulunduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmektedir. Taberî'ye göre Kur'an'da mevcut olduğu ileri sürülen yabancı kelimeler lafız ve mâna itibarıyla Arapça ile uyuşmuş, Kur'an'ın nüzülden önce Arapçalaştırılmış kelimeler olup sayıları da çok azdır ve Kur'an'ın Arap diliyle nâzil olduğu gerçeğini zayıflatacak şeyler değildir.

Taberî eserinde önce Hz. Peygamber'den gelen haberlere, sonra sahâbe ve tâbiilerin görüşlerine dayanır. Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, İkrime, Katâde, Hasan-ı Basrî, İbn Cüreyc, Süddî, Abdürrezzâk, Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ali b. Ebû Talha ve daha pek çok kişinin nakillerinden ve tefsirlerinden faydalanır. Kisâi, Ferrâ, Ahfeş, Ebû Ali el-Kutrub gibi Basra ve Küfe lugatçı ve nahivcilerinin görüşlerine yer verir. Tarih kitaplarından da faydalanarak Vehb b. Münebbih, İbn İshak ve diğerlerinden nakillerde bulunur. Muhammed b. Saîb el-Kelbî, Mukâtil b. Süleyman ve Vâkidî'den meşhur tarihinde istifade ettiği halde hadis tenkitçileri tarafından itham edilmeleri sebebiyle bunların rivayetlerini tefsirine almamıştır.

Tefsir etmek istediği âyete "el-kavlü fi te'vili kavlihî teâlâ" diye başlar ve daha sonra âyetin tefsirini yapar. O âyet hakkında Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiilerden gelen haberleri nakleder; bu rivayetleri kendi aralarında birbirine uygun olup olmama açısından tasnif eder. Âyeti âyetle ve sünnetle, eğer bunlar yoksa Arap dili kaideleriyle açıklamaya çalışır. Bu bakımdan onun bu eseri naklî (rivayete dayalı) tefsirler türüne girer-

se de tenkit ve tercihlere yer verilmiş olması ona ayrı bir özellik kazandırır.

Taberî Kur'an âyetlerini sadece re'y ile açıklamaktan kaçınmış ve bu şekilde hareket edenlere karşı çıkmıştır. Bir kimşenin Hz. Peygamber'den gelen bir nas veya ona delâlet edecek bir husus bulunmadıkça Kur'an'ı tefsir etmesini doğru bulmaz. Bu kişinin re'yinde isabet de etse hata etmiş olacağını söyler. Taberî bu görüşünü, Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve hadisçiler tarafından **garîb*** olarak değerlendirilen, "Kim Kur'an hakkında kendi re'yiyle söz söylese, isabet etmiş de olsa, hata yapmış olur" (Ebû Dâvûd, "İlm", 5; Tirmizî, "Tefsîr", 1) hadisiyle teyit etmeye çalışır.

Hadis ilmüne vâkıf olan ve hadis tenkitçilerince de güvenilir bir âlim sayılan Taberî, tefsirinde yer verdiği rivayetlerin isnadlarını genellikle tam olarak ve titizlikle zikreder; hatta bazı râviler hakkında bilgiler verir ve râvinin adını unutmussa bunu da açıkça söyler (meselâ bk. *Câmi'u'l-beyân*, I, 32). Ancak zaman zaman ilk şeyhinin adını zikretmeden, "had-deseni ba'zu ashâbinâ" diyerek rivayette bulunduğu da olur. Dil yönünden kelimelerin sözlük anlamları üzerinde durur ve onların Arap dilindeki kullanışlarını inceler. Sarf ve nahiv meselelerini de Basra ve Küfe âlimlerine dayanır. Ancak genelde Küfe nahivcilerinin görüşlerini tercih eder. Zaman zaman kelimelerin i'rabları üzerinde önemle durur ve nahivcilerin mânâyı açıklayıcı mahiyeteki görüşlerine yer verir. Kelimelerden kastedilen mânâyı açıklamak için bazan şairin adını zikrederek, bazan da zikretmeden eski Arap şiirlerinden bol miktarda örnekler (şevâhid) getirir.

Aynı zamanda bir kıraat âlimi olan Taberî, yerî geldikçe kıraat ihtilâflarına işaret eder ve bunlar arasında tercihler yapar. Bu tercihlerinde genellikle Küfe kurrâsının okuyuşlarını dikkate aldığı görülür. Bazan da her iki kıraati uygun bulduğundan tercihi okuyuculara bırakır (meselâ bk. *Câmi'u'l-beyân*, IV, 328-329; VIII, 351). Zaman zaman "cedelciler" diye adlandırdığı kelâmcıların görüşlerini ele alıp tartışan Taberî esas olarak Selefiyye görüşünü benimser (el-Hüfî, s. 140). Fıkıhta ise müstakil bir mezhep sahibi olup (Abdülhalim Mahmûd, s. 39) bu sahada ayrı eserler vermiş olmasına rağmen tefsirinde bilhassa ahkâm âyetlerinde fikhî görüşlere yer verir. Burada önce âlimler ve mezhepler arasındaki tartışmaları nakleder, sonra bunlardan

tercih ettiğine işaret eder; bu görüşlerden hiçbirini beğenmiyorsa kendi görüşünü delilleriyle birlikte ortaya koyar.

Taberî, tefsirinde pek fazla olmasa da İsrâiliyat'a yer vermiştir. Genellikle bu gibi haberlerin isnadı Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshak ve Süddî'ye dayanmaktadır. Tarihinde daha çok olan bu tür rivayetleri Taberî sadece bir haber olarak nakletmiş, isnadlarını vererek bunları değerlendirmeyi genellikle okuyucuya bırakmıştır.

Taberî'nin eseri, gerek ilk devirlere ait olan ve günümüze intikal etmemiş bulunan tefsirlere ulaşmak, gerekse lugat, tarih, fıkıh, kıraat, kelâm, nahiv ve eski Arap şiiri konularında araştırma yapmak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynaktır. Eserin önemi sadece bu devirlere ait bilgi ve haberleri toplayıp daha sonraki nesillere aktarmasında değil, aynı zamanda değerli bir âlim olan müellifinin görüş ve tercihleriyle daha da zengin bir kaynak haline gelmiş olmasındadır. Bu bakımdan onun nakli tefsirin en mükemmel ve hacimli örneğini teşkil ettiğini söylemek gerekir. Nitekim İbnü'l-Kıftî bu eserden daha büyük ve faydalı bir tefsir görüşlediğini söyler. Süyûtî de bunu tefsirlerin en değerlisi olarak nitelendirir (*İnbâhü'r-ruwât*, III, 89; *el-İtkân*, IV, 212; *el-Hüfî*, s. 157).

Noeldeke'nin 1860'lı yıllara kadar tam bir yazma nüshasının bulunmadığına işaret ederek, "Bu kitap elimizde olsaydı daha sonra yazılmış tefsir kaynaklarının hepsinden müstağni olurduk" (bk. Goldziher, s. 108) dediği Taberî tefsiri, nâşir Mustafa b. Muhammed el-Bâbî el-Halebî'nin anlattığına göre (bk. *Fihrist*, s. 2), Necid emîrlerine ait özel bir nüsha esas alınarak Mısır'daki Hidiv ve Halep'teki Ahmediyye kütüphanelerinde mevcut nüshalarla karşılaştırılmış ve eser Ezher âlimlerinden bir heyet tarafından tashih edilerek kenarında Nizâmeddin Hasan b. Muhammed en-Nisâbü'rî'nin (ö. 850/1446) *Tefsîru garâ'ibi'l-Kur'ân ve regâ'ibi'l-furkân* adlı eseri olduğu halde fihristle birlikte otuz bir cüz olarak basılmıştır (Kahire 1321). Daha sonra bu matbu nüsha Hidiv Kütüphanesi'nde mevcut yazma nüsha ile tekrar karşılaştırılıp gerekli tashihler yapıldıktan sonra Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın himaye ve desteğiyle otuz cüz olarak tekrar basılmıştır (Kahire 1323-1330). Eser için Hermann Haussleiter *Register zum Qur'ânkommentar des Taberî* adıyla

bir fihrist hazırlamıştır (Strassbourg 1912). *Câmi'u'l-beyân* Mustafa es-Sekkâ'nın tahkikiyle Mustafa el-Bâbî el-Halebî müessesesi tarafından otuz cüz halinde iki defa daha basılmıştır (Kahire 1373-1376/1954-1957). Son olarak Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir kardeşler, eserin matbu ve Kahire'de mevcut yazma nüshalarını, ayrıca daha sonraki tefsir kaynaklarında Taberî'den nakledilen metinleri karşılaştırarak eserin yaklaşık üçte birini (Enfâl sûresinin 47. âyetine kadar) tahkik ve tahrîc edip on üç cilt halinde basmışlarsa da (Kahire 1955-1958) bu ortak çalışma Ahmed Muhammed Şâkir'in 1958'de ölümü üzerine Mahmûd Muhammed Şâkir tarafından tek başına sürdürülmüş, o tarihten bu yana üç cilt daha (İbrâhîm sûresinin 27. âyetinin sonuna kadar) neşredilmiştir (Kahire 1958-1969).

Muhtasarları ve Tercümeleri. *Câmi'u'l-beyân*, Ebû Yahyâ Muhammed b. Sumâdîh et-Tücbî (ö. 419/1028) tarafından *Muhtasar min Tefsîri'l-İmâm et-Taberî* adıyla ve eserdeki **garîbü'l-Kur'ân*** la ilgili metin ve açıklamaların bir araya getirilmesi suretiyle ihtisar edilmiştir. Yazma bir nüshası San'a'da (Mütevekkiliyye Ktp., nr. 107, 242 varak) bulunan eserin birinci cüzü Muhammed Hasan ez-Zefî'nin tahkikiyle el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme tarafından Kahire'de neşredilmiştir (bk. Muhammed Abdülganî Hasan, s. 5). Fuat Sezgin bu muhtasarın bir heyet tarafından Farsça'ya tercüme edildiğini söylerse de (*GAS*, I, 328) Farsça'ya tercüme edilen eserin Tücbî'ye ait olan bu eser değil Sezgin'in müellifi meçhul olarak kaydettiği aşağıdaki muhtasar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eser Mansûr b. Nüh es-Sâmânî'nin (ö. 366/977) emriyle kurulan bir heyet tarafından senedleri, bazı rivayet ve haberleri çıkarılarak Farsça'ya tercüme edilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan ve *Terceme-i Tefsîr-i Taberî* adını taşıyan eser Habîb Yağmâî tarafından yedi cilt olarak neşredilmiştir (Tahran 1339 hş./1960). İşte Fuat Sezgin bu eseri müellifi bilinmeyen bir muhtasarın tercümesi olarak zikretmekte ise de bu Farsça eserin Arapça muhtasar bir aslından söz etmenin doğru olmadığı, *Câmi'u'l-beyân*'ın Bağdat'tan getirilen Arapça nüshasının bir heyet tarafından ihtisar edilerek doğrudan Farsça'ya tercüme suretiyle meydana getiril-

diği anlaşılmaktadır (bk. Kerâmet Ra'nâ Hüseyinî, s. 646-650). Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Sâlih Ahmed Rızâ'nın birlikte yaptıkları ihtisar çalışması ise *Muhtâşaru Tefsîri'l-Taberî* adıyla iki cilt olarak basılmıştır (Beirut 1403/1983).

Câmi'u'l-beyân J. Cooper tarafından giriş ve notlar ilâvesiyle İngilizce'ye de muhtasar olarak tercüme edilmiştir. W. F. Madelung ve A. Jones tarafından *The Commentary on the Qur'an, Being an Abridged Translation of Jami' al-Bayan 'an ta'wil al-Qur'an* adıyla neşredilmekte olan bu tercüme, *Câmi'u'l-beyân*'ın Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir baskısına dayanılarak yapılmış, Kur'an âyetlerinin tercümesinde genellikle Arbery, bazan da M. Pickthall'ın İngilizce Kur'an tercüme-leri esas alınmıştır. Tamamı beş cilt olarak planlanan bu çalışmanın Bakara süresininin 103. âyetine kadar gelen birinci cildi yayımlanmıştır (Oxford 1987). *Câmi'u'l-beyân*'ın Pierre Godé tarafından yapılan ve ilk cildi Paris'te 1983 yılında basılan muhtasar Fransızca tercümesininin de (*Commentaire du Coran, Abrégé, traduit et annoté*) şimdikiye kadar üç cildi basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Dâvûd, "İlm", 5; Tirmizî, "Tefsîr", 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 291-293; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 162-168; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm*, VI, 170; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVIII, 40-94; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 89-90; Zehebî, *Tezki-retü'l-huffâz*, II, 710-716; a.m.f., *Mzânü'l-i'tidâl*, III, 498-499; İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye*, II, 106-108; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mzân*, V, 100-103; Süyûtî, *el-İtkân*, IV, 212; *Keşfü'z-zunûn*, I, 437; Mustafa b. Muhammed el-Bâbî el-Halebî, *Fihrist*, Kahire 1321, s. 2; Serkis, *Mu'cem*, II, 1231; Brockelmann, *GAL*, I, 149; *Suppl.*, I, 217; Sezgin, *GAS*, I, 323-328; E. Montet, *Le Coran (Introduction)*, Paris 1949, s. 59; I. Goldziher, *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî* (trc. Abdülhalim Neccâr), Kahire 1374/1955, s. 107-120; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn*, Kahire 1381/1961-62, I, 205-224; Ahmed Muhammed el-Hüfî, *et-Taberî*, Kahire 1390/1970, s. 85-172; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, I, 363-368; M. Abdülhalim Mahmûd, *Menâhicü'l-müfessîrîn*, Kahire 1978, s. 39-46; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 372-374; Kerâmet Ra'nâ Hüseyinî, "Nüs-ħa-i Kühen ez Terceme-i Tefsîr-i Taberî", *Yağmat*, XX/12, Tahrân 1346 hş., s. 646-650; Muhammed Abdülğani Hasan, "Ahdüşü mâ nü-şire fi'l-mahtûâtü'l-'Arabîyye", *Mecelletü'l-Kitâbi'l-'Arabî/Arabic Book Journal*, sy. 53, Kahire 1971, s. 5; Ahmed Hattâb el-Ömer, "et-Taberî en-Nahvî el-Küfî min hilâli tefsîrih", *Âdâbü'r-râfidîn*, IX, Musul 1978, s. 235-263; Fikret İşıltan "Taberî", *İA*, XI, 595.

CÂMIU BEYÂN'I-İLM

(جامع بيان العلم)

İbn Abdülber en-Nemerî el-Kurtubî'nin
(ö. 463/1071)
ilim, ilim tahsili ve
eğitim öğretim konularına dair
rivayetleri toplayan eseri.

Tam adı *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve ħamlihî*'dir. Müellif mukaddimesinde belirttiğine göre kendisinden, ilmin mâna ve ehemmiyeti, ilim yolunda sarfedilen çabaların değeri, tartışmanın ilmiliği, Allah'ın dini hakkında bilmeden konuşmanın uygun olmadığı, delilsiz hüküm vermenin haram olduğu, tartışmanın âdâbı, taklidin câiz görüleni ve haram olanı gibi konularda bir kitap yazması istenmiş, o da öncelikle ilim öğrenmenin âdâbını inceleyerek bu eseri ni kaleme almıştır.

Bir mukaddimeden sonra altmış dokuz bab ve on bir faslın yer aldığı eserde her ne kadar temel konular ana başlık halinde gösterilmemişse de müellifin bazan "câmi" başlığı altında zikrettiği belli başlı bölümler şunlardır: İlimin her müslümana farz oluşu, ilmin ve âlimin fazileti, ilim tahsilinde dikkat edilmesi gereken noktalar, ilmi yayma, eğitim ve öğretimde hoca ve talebenin dikkat etmesi gereken prensipler, ilimle amel etme, ulemânın ihtilâflarında dikkate alınacak hususlar. *Câmi'u beyâni'l-'ilm*'de Hz. Peygamber başta olmak üzere ashap, tâbiîn ve daha sonraki İslâm büyüklerinin ilim, ilim tahsili, eğitim ve öğretim konuları etrafındaki tavsiye ve tecrübeleri senedleriyle birlikte tesbit edilmiştir.

İlim konusu öteden beri gerek hadis kitaplarının bir bölümü olarak gerekse müstakil eserler halinde işlenegelmiştir. Nitekim çeşitli hadis kitaplarında bu konu "Kitâbü'l-'İlm" başlığı altında ele alındığı gibi Ebü Hayseme Züheyr b. Harb tarafından *Kitâbü'l-'İlm* adıyla müstakil bir eserde de işlenmiştir (nşr. ve trc. Salih Tuğ, İstanbul 1984). Hatîb el-Bağdâdî de *Takvîdü'l-'ilm*, Şerefü aşâbi'l-ħadîs ve *el-Câmi' li-aħlâkı'r-râvî* adlarını taşıyan üç eserinde bu konuları daha geniş bir şekilde ele almıştır. Bu dönemde eserlerin bölüm başlıklarında ve ayrıca kitap isimleri arasında geçen "ilim" kelimesinin genellikle "hadis" mânâsında kullanıldığı dikkati çekmektedir. Yine bu eserlerde "er-rihle fi tale-

bi'l-ilm" ifadesi, genel anlamda yapılan ilim yolculuklarından ziyade hadis tahsil etmek maksadıyla yapılan seyahatler için kullanılmıştır.

Ahmed b. Ömer el-Mahmesânî el-Beyrûtî tarafından önce *Muhtâşaru Câmi'i beyâni'l-'ilm* adıyla senedleri zikredilmeksizin (Kahire 1320), daha sonra da senedleriyle birlikte (I-II, Kahire 1346, 1368) yayımlanan eserin başka neşirleri de vardır (I-II, Kahire 1388/1968 [nşr. Abdurrahman Muhammed Osman]; I-II, Kahire 1978 [nşr. Abdülkerîm el-Hatîb]; I-II, Beirut, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, Kahire 1368/1948; Serkis, *Mu'cem*, I, 159-160; II, 1702.

CÂMIU'İ-ELHÂN

(جامع الالحان)

Abdülkâdir-i Merâğî'nin
(ö. 838/1435)

mûsiki nazariyatına dair temel eseri.

Hepsi mûsiki konusunda altı eseri bulunan Abdülkâdir-i Merâğî kitaplarını, H. G. Farmer'in bildirdiğine göre, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı (Or., nr. 1175) Türkçe *Kitâbü'l-Edvâr* dışında (*İA*, I, 84) dönemin ilim dili olan Farsça ile yazmıştır. Ancak bu eser incelendiğinde Merâğî'nin diğer kitaplarından tamamen farklı bir üslup ve muhteva ile karşılaşmakta, bu da kitabın Merâğî'ye ait olduğu görüşünü oldukça zayıflatmaktadır. Gittikçe olgunlaşmak üzere birbirlerini tamamlayan bu eserlerin en meşhurları *Câmi'u'l-elhân* ve *Maķâşîdü'l-elhân* olup *Maķâşîdü'l-elhân* diğerlerinin özeti sayılabilir.

Merâğî, mûsiki nazariyatının en değerli eserleri arasında yer alan *Câmi'u'l-elhân*'ı 1405 yılında Semerkant'ta yazmış ve oğlu Nüreddin Abdurrahman'a ithaf etmiştir. Eser yazıldıktan sekiz yıl sonra müellif tarafından yeniden gözden geçirilerek bazı ilâvelerle 1415'te Timurlular Devleti'nin üçüncü hükümdarı Sultan Şâhrûh'a, 1418'de de onun oğlu Gıyâseddin Baysungur'a ayrı ayrı ithaflarla sunulmuştur.

Eser bir mukaddime, on iki bab ve bir hâtîmeden oluşmaktadır. Müellifin, küçük yaşta çeşitli ilimler tahsil ettikten sonra mûsikiye yöneldiğini, kendisinden önce bu konuda yapılan çalışmaları inceleyerek bilgisini ilerlettiğini, eserini oğulları Nüreddin Abdurrahman ve Ni-